

Předmluva

Základem kritické teorie společnosti je sociální kritika historických i současných nespravedlností a patologií. Odtud kritická teorie odvozuje své výklady toho, jak je společnost uspořádána, i své normativní pojetí toho, jak by uspořádána být měla. Kritická teorie se zrodila v období světové hospodářské krize ve třicátých letech 20. století a od té doby se neustále rozvíjela a vyjadřovala se k závažným sociálním, ekonomickým, politickým, kulturním a civilizačním problémům. Činí tak ostatně i dnes.

Letos je tomu již devadesát let, co byl ve Frankfurtu nad Mohanem založen Ústav pro sociální výzkum (Institut für Sozialforschung),¹ v jehož ideovém a institucionálním prostředí se nedlouho po jeho etablování začala formovat skupina badatelů nejprve pod hlavičkou *materialistická teorie*, poté převážně ve spojení s názvem *kritická teorie společnosti* neboli zkráceně *kritická teorie*, po druhé světové válce známá rovněž pod vnějším označením podle města své původu jako *frankfurtská škola*.²

¹ Ústav byl založen v únoru 1923.

² Viz podrobnější výklad vývoje kritické teorie, z něhož zde vybírám jen výchozí myšlenky: Hrubec, M., *Od zneuznání ke spravedlnosti. Kritická teorie globální spravedlnosti a politiky*. Praha, Filosofie 2011, kapitoly 3 a 4, s. 99–167. Dále viz dnes již klasické interpretace kritické teorie: Jay, M., *The Dialectical Imagination. A History of the Frankfurt School and the Institute of Social Research 1923–1950*. Boston, Little, Brown and Comp. 1973; Held, D., *Introduction to Critical Theory. Horkheimer to Habermas*. Cambridge, Polity Press 1980; Wiggershaus, R., *Die Frankfurter Schule. Geschichte, theoretische Entwicklung, politische Bedeutung*. München, Carl Hanser 1986.

Po celá dlouhá desetiletí od svého vzniku byla kritická teorie trnem v očích mnoha nositelům moci. Svou sociální kritikou kapitalistických, nacistických i stalinistických mocenských praktik se stala nepřehlédnutelným předmětem sporu ve všech vlivných politických režimech minulého století. Její obsahovou orientaci dobře dokládá skutečnost, že se jako inspirace nejvýrazněji prosadila v diskusích o možnostech demokratického socialismu v období společenského uvolnění v šedesátých letech, které bylo spojeno v západních zemích především se studentskou revoltou a vzednutím sociálních hnutí a v českém kontextu s reformními snahami o revitalizaci společnosti, jež vyvrcholily pražským jarem. Postupný vývoj kritické teorie od jejího založení až do dnešních dnů lze pojímat jako svědectví o společenské reflexi a o klíčových dilematech a napětích 20. století, v závislosti na vlivu, jímž na kritickou teorii působily především marxismus, psychoanalýza a kulturní studia, dále rovněž fenomenologie, existencialismus, feministická teorie či globální studia.

Max Horkheimer a Herbert Marcuse působili jako vzájemně se doplňující tvůrci původních programových tezí kritické teorie ve třicátých letech 20. století. Společně s Theodorem Adornem a dalšími spolupracovníky poté utvořili jádro kritické teorie. Následující generace autorů, k nimž patří Jürgen Habermas, Axel Honneth, Nancy Fraser, Iris Young a další, výrazně přispěly k potřebné aktualizaci a obohacení kritické teorie.

Proměna paradigmat v průběhu vývoje kritické teorie proběhla v několika etapách ve spojení s teoriemi klíčových autorů kritické teorie a jejich následovníků. Omezíme-li se na hlavní myšlenkové proudy, které pochopitelně nemohou zcela zachytit intelektuální bohatost kritické teorie, lze říci, že se jedná primárně o pět paradigmat, z nichž první dvě byla rozvíjena zejména první generací autorů kritické teorie, a další

pak postupně rozpracovávala každá následující generace: 1. paradigma práce či výroby, které bylo v počátcích kritické teorie po určité redefinici a doplnění rozvíjeno (Horkheimer, Marcuse) a poté kritizováno (Horkheimer, Adorno), 2. rozbor práce v paradigmatu pudové přirozenosti (Marcuse), 3. paradigma komunikativního jednání (Habermas), 4. současné paradigma sociálního uznání (Honneth) a 5. koncept globálních interakcí, jenž v poslední době rovněž nabývá formy paradigmatu a je rozvíjen více autory především z třetí a čtvrté generace. Autoři uvedení v závorkách přitom nejsou jedinými reprezentanty těchto paradigmat, nicméně je lze považovat za hlavní autory nebo jedny z hlavních autorů, kteří se na jejich rozbor v kritické teorii zaměřovali.

* * *

Kniha nabízí výklad kritické teorie společnosti v českém jazykovém prostředí, s pochopitelnými přesahy do jazykově příbuzného prostředí slovenského. Autorky a autoři většiny kapitol věnují svou pozornost období, jímž prošla kritická teorie za poslední necelé čtvrtstoletí od revolučních událostí roku 1989. Prezентují své vlastní zaměření v rámci kritické teorie, ať už svým osobním přístupem, životní zkušeností v českém prostředí a v zahraničí, či svou orientací na určitou interpretaci a obecněji na určité paradigma. Většina z nich přitom své interpretace spojuje více či méně se současnými paradigmatickými výklady sociálního uznání a globálních interakcí.

To úzce souvisí s obsahy jednotlivých kapitol knihy, z nichž se velká část dotýká problematických transnacionálních a globálních změn, které se staly významnou výzvou a vyvolávají četné diskuse v kritické teorii. Tyto diskuse přitom zasahují do mnoha tematických oblastí: nejen přímo do pojetí globální nespravedlnosti, poli-

tické ekologie, interkulturního a transkulturního dialogu, postkolonialismu či feminismu, ale také do koncepce historického vývoje, pospolitosti, občanské společnosti, demokracie, konstitucionalismu či mediálních studií. Zajímavé jsou rovněž kapitoly o tématech, která byla rozebírána především autory starší kritické teorie: o instrumentálním rozumu, o jednorozměrném poznání či o velmi vytríbeném surrealistickém myšlení.

Kniha samozřejmě nemůže vyčerpávat všechna témata, ale zpracovává hlavní tematické oblasti zdejší současné kritické teorie a ukazuje jejich vzájemná komplexní provázání. Tento přístup je spojen s metodologickými východisky kritické teorie, která usiluje o transdisciplinární a interdisciplinární rozbor. Pokouší se tím překonat tradiční úzce specializované výklady v jednotlivých oborech, subdisciplínách či ještě více fragmentovaných výsecích a ukázat většinou zakrývané vzájemné propojení jednotlivých výzkumů.

Každá kapitola knihy je rozdělena do tří podkapitol. V prvních podkapitolách je prezentována recepce zahraniční kritické teorie v českém prostředí včetně seznámení s překlady relevantních děl kritické teorie do českého jazyka. Druhé podkapitoly obsahují výklad originálních rozborů českých autorek a autorů, ať už se jedná o zcela nové myšlenky, nebo o rozpracování myšlenek zahraniční kritické teorie. A třetí podkapitoly se pak zaměřují na výhledy do budoucna, tedy na to, které předměty zkoumání by si podle jednotlivých autorek a autorů zaslouhovaly rozpracování, tedy jejich vlastní představy o budoucím zaměření sociálního výzkumu v dané tematické oblasti.

Kniha svým rozsahem postihuje práci několika generací českých kritických teoretiků a teoretiček. Příslušníci druhé generace, např. Karel Kosík, tedy ti narození před více než osmdesáti lety, fakticky umožnili rozvoj kritické teorie v českém prostředí, neboť první genera-

ce spíše nejprve navazovala zahraniční kontakty. V této knize najde čtenář příspěvky příslušníků třetí generace, tedy dnešních šedesátníků, k nimž se řadí zejména Oleg Suša; autorů čtvrté generace věkové skupiny kolem čtyřiceti let, k nimž kromě mne patří např. Michal Pullmann; a nastupující mladší generace autorek a autorů, z nichž jmenujeme např. Zuzanu Uhde a Ondřeje Lánského. Generační dělení samozřejmě není absolutní, někteří stojí na pomezí těchto generací.

Příbuznost a spojitost českého a slovenského jazykového prostředí v oblasti kritické teorie, jakož i naši vzájemnou spolupráci, která není primárně členěna podle národních hranic, dokládá zařazení dvou příspěvků našich slovenských kolegů. Tím samozřejmě vůbec nevyčerpáváme pestrost kritické teorie ve slovenském prostředí, ale spíše poukazujeme na přesahy a kooperaci.

Příslušnost všech českých autorek a všech českých autorů této knihy k Praze vedla k tomu, že se nám dostalo označení pražská škola kritické teorie. Pokud lze tento termín použít, pak jistě jen ve volnějším smyslu. Je možné hovořit o volně utvářené skupině kritické teorie, která přináší své vlastní, specifické perspektivy a která krystalizuje ve spolupráci s dalšími skupinami či školami z různých míst světa.

Tato spolupráce má rovněž svoji institucionální podobu ve formě konference kritické teorie, která je již od roku 1993 každoročně konána pod záštitou Filosofického ústavu Akademie věd ČR v Praze. Organizujeme ji ve spolupráci s mnoha osobnostmi kritické teorie z mnoha oblastí světa, nejen z Evropy a severní Ameriky, ale také z Brazílie, Jihoafrické republiky, Turecka, Číny a dalších zemí.

Přednáškami a diskusemi se pochopitelně naše spolupráce nevyčerpává. Výsledkem jsou rovněž publikace jak našich vlastních textů, tak i překladů zahraničních

kritických teoretiků a kritických teoretiček, u nás pak především v ediční řadě Filosofie a sociální vědy nakladatelství Filosofia.

Děkuji za spolupráci všem spoluautorkám a spoluautorům, kteří se podíleli na vzniku této kolektivní monografie, a za konzultace pak Josefu Velkovi, Josefu Zumrovi, Axelu Honnethovi, Nancy Fraserové, Sandru Ferrarovi, Tongu Shijunovi, Johannu Arnasonovi, Robertu Finemu, Lesliemu Sklairovi a dalším. Není to jen poděkování za odborné rady, neboť kritická teorie společnosti je spojena i s určitým osobním nasazením a se snahou přispět k proměnám společenské praxe. A k tomu směřuje i naše kniha.

Marek Hrubec